

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ім. К.Д. Ушинського**

На правах рукопису

ВОРОНОВ ОЛЕКСАНДР ІГОРОВИЧ

**ПРОЯВ ІНДИВІДУАЛЬНИХ ВЛАСТИВОСТЕЙ
ОСОБИСТОСТІ У МАЛІЙ АРМІЙСЬКІЙ ГРУПІ**

19.00.01 - загальна психологія, історія психології

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одесса 1997 р.

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі психології Одеського
державного університету
ім. І.І. Мечнікова.

Науковий керівник : доктор психологічних наук, професор
Цуканов Б.Й.

Офіційні опоненти : доктор психологічних наук,
професор Томчук М.І.,
кандидат психологічних наук
Рибалка В.В.

Провідна установа: Інститут проблем виховання
АПН України, м.Київ

Захист відбудеться 1 липня 1997 року о 10⁰⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої Ради К 050502 при Південно-
українському державному педагогічному університеті
ім. К.Д.Ушинського за адресою: м. Одеса, вул. Пушкінська, 23

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Південноукраїнського державного педагогічного університету
ім. К.Д.Ушинського

Автореферат розіслано 30 травня 1997 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук

С.М. Симоненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ.

Актуальність дослідження. В умовах сучасної війни на малі армійські групи може бути покладене рішення не тільки тактичних, але й оперативно-тактичних завдань. Це положення має особливе значення для зенітно-ракетних військ ППО України, в яких малі армійські групи часто виконують самостійне завдання. Зростаюча роль малих груп потребує повного обліку в практичній діяльності соціальних процесів, які проходять в них, прояву турботи про їх згуртованність. Прикладом малих армійських груп у військах ППО є відділення, обслуга. Оптимальний розмір такої групи - 3 - 5 осіб. Для зенітно-ракетних військ (ЗРВ) характерна розгалужена система груп. Це обумовлено штатною структурою, складністю озброєння, а також завданнями, які вирішує особовий склад цих військ.

Однією з найважливіших особливостей малих груп у ЗРВ є різко виявлена взаємозалежність військовослужбовців. Від чіткого виконання функціональних обов'язків кожним воїном залежать результати успішного виконання бойової задачі підрозділом в цілому. Групові феномени сильно деформуються індивідуально-психологічними та віковими особливостями суб'єктів, які перебувають в умовах зенітно-ракетних військ ППО. В малих групах найвиразніше виявляється неофіційна структура взаємовідносин, яка має такий сильний вплив на функціонування груп, що часом змінює і офіційні відносини між особами, впливає на якість їх спільних дій.

Серед психологічних проблем слід виділити порушення внутрішньогрупових зв'язків між воїнами, а також помилкові орієнтири, які вибрані особовим складом підрозділу. Розріз-

няють дві категорії групових проблем: розпад цілісності групи та негативна спрямованість групового мислення на мету, яка не відповідає інтересам бойової готовності. Більш складні випадки розпаду зв'язків у середині підрозділу приймають форми «нестатутних взаємовідносин». Утиски одних військовослужбовців іншими є викривлене використання необхідних для цілісності групи зв'язків між військовослужбовцями різних строків служби.

Часовий фактор є визначальним у діяльності бойових розрахунків військ ППО. Схильність військовослужбовців до «нестатутних взаємовідносин» та самовільного залишення підрозділу визначається їх індивідуально-типологічними особливостями та суб'єктивною оцінкою переживання часу. Тому залежність боездатності малої армійської групи від сукупності індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовців, їх суб'єктивної оцінки переживання часу є актуальною проблемою у військовій психології.

Дослідження І.Д.Беха, В.Ю.Боборикіна, М.Й.Боришевського, І.А.Бруханського, Т.І.Васюка, О.В.Кірічука, Т.С.Кириленко, Н.Л.Колеминського, О.П.Колесника, С.Д.Максименка, О.Ю.Осадько, О.С.Смолярчука, І.А.Слободянюка, М.І.Томчука, М-Л.Д.Чепи відображають ефективність психологічного впливу на особу через відображення соціального середовища в індивідуальній свідомості та через соціально-схвальну діяльність.

Вибір теми дисертаційного дослідження зумовлений недостатньою розробкою її в сучасних умовах. Аналіз теоретичних джерел, вивчення передового досвіду виховання особового складу вказують на протиріччя в освітленні цієї проблеми, що обрана нами, та її слабку пристосованість до вимог військової практики.

Необхідно більш точно уявлення про процес розвитку особистості військовослужбовця та ступеня впливу на цей процес армійської малої групи.

Мета дослідження: з'ясувати специфіку прояву індивідуальних властивостей військовослужбовця, обумовлених природою його темпераменту, в малій армійській групі.

Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

1. Застосувати комплекс методів вивчення індивідуальних властивостей особистості у малій армійській групі.
2. Проаналізувати залежність керованості та згуртованості малої армійської групи від індивідуального складу.
3. Виявити конфліктогенні типи військовослужбовців на підставі їх індивідуальних властивостей.
4. Проаналізувати вплив переживаного часового ритму військовослужбовця на прояви його індивідуальних властивостей в групі.

Об'єктом дослідження обрано індивідуальні властивості військовослужбовця, які зумовлені природою його темпераменту та типом нервової системи.

Предметом дослідження є специфіка прояву індивідуальних властивостей суб'єкта - військовослужбовця в малій армійській групі.

Гіпотези дослідження

1. Специфіка малої армійської групи визначається складом індивідів, а її динамічні характеристики залежать від індивідуальних властивостей військовослужбовців - членів групи.
2. Прояви індивідуальних властивостей військовослужбовців пов'язані з фактором індивідуально переживаного часу, який безпосередньо впливає на діяльність кожного індивіда.

Методологічні та теоретичні засади дослідження.
Дослідження побудоване на методологічних принципах єдності психіки та діяльності, системного дослідження індивідуальності людини та основних принципах діяльнісного підходу в психологічній науці.

Теоритичними основами дослідження є роботи, що орієнтуються на цілісне вивчення особистості, яку включили до групи, та особливості впливу на особистість військовослужбовця найближчого соціального середовища.

Дослідження складають роботи: Г.М.Андрєєвої, Е.А.Афоніна, О.В.Барабанщикова, І.П.Волкова, С.О.Голинкіна, О.Д.Глоточкіна, О.І.Донцова, Г.К.Леєр, М.М.Обозова, Е.П.Утліка, В.В.Шеляги, В.П.Подолька та інших.

У дослідженні використовувалися методи комплексної психодіагностики: спостереження, бесіда, опитування, природний експеримент, аналіз документів та результатів діяльності, узагальнення незалежних характеристик, біографічний метод, метод експертних оцінок. У результаті цього був складений сумарний цілісний, «психологічний портрет» окремих воїнів та груп на основі впорядкування даних шляхом їхнього ранжування. За допомогою використання кореляційного та факторного аналізу встановлювались головні компоненти психологічної структури індивідуальних властивостей особистості, з'ясовувались їх взаємозв'язки та взаємообумовленість.

З метою вивчення впливу стилю керування на згуртованість армійської групи використовувались тести: «Спрямованість особистості», «Рівень суб'єктивного контролю», «Оцінка рівня морально-психологічного клімату у колективі», «Оцінка згуртованості військового колективу як ЦОЄ», «Стиль керування військовим

підрозділом», К. Томаса «Поведінка особи у конфліктній ситуації», Г. Айзенка, Ч. Спілбергера «Рівень реактивної та особистісної тривожності», К. Джеймса «Самооцінка особистості».

У вибірку дослідження увійшли 42 малі армійські групи в складі 15 підрозділів, приймало участь 800 військовослужбовців строкової служби у віці 18-20 років та командири підрозділів.

Вірогідність результатів забезпечувалась опорою на провідні методологічні положення, використанням різноманітних методів, що адекватні завданням, тісним зв'язком дослідження з передовою військовою практикою, перевіркою висновків та рекомендацій у військах. Ця робота є продовженням розробок, які проводилися раніше в сфері психологічної служби в військах України.

Наукова новизна роботи:

1. Визначені рівні керування армійською малою групою в залежності від індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовців, які входять до її складу.
2. Виявлено та експериментально підтверджено вплив знайдених рівнів на згуртованість малої групи.
3. Уточнена природа військових конфліктів та встановлені конфліктогенні типи, відповідні визначеним індивідуально-психологічним властивостям військовослужбовців.
4. Встановлена залежність вікового режиму часу військовослужбовця від його індивідуальних властивостей та вплив цього режиму на неадекватну поведінку воїна у групі.

Теоретичне значення дослідження полягає в поглибленні знань про закономірності міжособистісних стосунків у бойових розрахунках. Виявлені специфічні фактори, які дозволяють узго-

дити індивідуальні властивості особистості з професійними вимогами. Розкрито механізм взаємовпливу малої армійської групи на особистість та прояв індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовця.

Практична значущість дослідження дає можливість озброювати командирів підрозділів знаннями про етапи функціонування малих армійських груп, їх вплив на формування особистості військовослужбовця та вплив кожного воїна на специфічні особливості малої групи.

Висновки досліджень знайшли практичне впровадження у методичних рекомендаціях «Актуальні проблеми вивчення та формування згуртованості армійських малих груп» (1996 р.). Рекомендації видані під редакцією Заступника Командуючого Одеським військовим округом, Начальника Управління виховної роботи генерал-майора Бондаренка М.Г. та схвалені Військовою Радою округу. Командуванню зенітно-ракетної частини військ ППО України, на базі якої проводились дослідження, пропонувались видані для службового користування: «Методичні рекомендації по соціально-психологічному вивченню бойового чергування у ЗРВ ППО» (1993р.), «Методичні рекомендації з організації індивідуально-виховної роботи» (1994 р.), «Методичні рекомендації з організації психологічного дослідження у військовій частині», (частина 1,2; 1995р.).

На захист виносяться такі положення:

1. Специфіка прояву індивідуальних властивостей військовослужбовців в малій армійській групі багато в чому визначає її структуру, організованість, згуртованість та керуваність.
2. Точне визначення специфіки прояву індивідуальних властивостей особистості військовослужбовців дозволяє прогнозувати

адекватні варіанти створення малих армійських груп для ефективного керування ними при виконанні бойових задач.

3. Будучи показником успішності здійснення бойових завдань, фактор часу багато в чому визначається індивідуальними властивостями членів малої армійської групи.

4. Індивідуально-переживаний час, що визначає вікові особливості, виступає індикатором нестатутних взаємовідносин та девіантної поведінки індивідів у групі.

Апробація дослідження. Матеріали дисертації доповідались на міжнародній науково-практичній конференції «Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості» (м.Луцьк, 18-23 червня 1994 р.); на I Всеукраїнському конгресі практичних психологів (м.Херсон, 27-30 вересня 1994 р.); на III Міжнародній науково-практичній конференції «Конфлікти в суспільстві: діагностика та профілактика» (м.Київ, 18-19 травня 1995 р.); на міжнародній науковій конференції «Проблеми психології часу», присвяченій 100-річчю з дня народження Д.Т.Елькіна (м.Одеса, 29-30 вересня 1995 р.); на II з'їзді психологів України (м.Київ, 23-27 жовтня 1996 р.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з вступу, трьох розділів, висновків, бібліографії та додатків. Роботу викладено на 166 сторінках, вона ілюстрована 37 таблицями, 17 малюнками, список літератури вміщує 242 назви.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ.

У вступі обгрунтована актуальність проблеми, мета, визначені об'єкт, предмет, гіпотези та завдання, подається характеристика методології та методів дослідження, розкриті теоретична та практична цінність, наукова новизна роботи, сформульовані

положення, які виносяться на захист, приведені дані використання та апробації висновків дослідження.

Перший розділ «Теоретичні та методологічні основи дослідження особи» присвячена розгляду основних феноменів та закономірностей, які були визначені вітчизняними та зарубіжними авторами у процесі дослідження індивідуально-психологічних властивостей особистості військовослужбовця, їх вплив на динаміку малої армійської групи та вивчення методів їх дослідження.

Показано, що особистісний підхід у психології потребує не тільки розкриття соціально-обумовлених рис, але й проявів впливу військового середовища на розвиток природно-обумовлених властивостей суб'єкта.

Розгляд воїна як особистості знімає односторонність поглядів у підході до військовослужбовців, спроб оцінювати їх без урахування всієї сукупності властивих їм якостей. Сучасна точка зору полягає в тому, що особистість у значній мірі формується в залежності від реакцій суспільного оточення на поведінку конкретного індивіда. Відзначено, що функціональна психологія обмежувалась вивченням окремих психічних процесів (Мюллер, Вундт, Гротт, Сікорський).

Визначається, що психічний склад особистості є похідним від діяльності людини та детермінований, перш за все, розвитком суспільних умов його життя. А.Г.Ковальов пише, що розвиток йде від розрізаних якостей до складних інтегральних утворень або структур: спрямованості, здібностей, характеру. На жаль, у вітчизняній психології склалася ситуація, коли ми опиралися на теоретичні концепції вітчизняних авторів, а для вивчення особистостей військовослужбовців використовуємо зарубіжні адаптовані методики. Відзначимо, що в адекватній концепції особистості обидва полюси (соціальне-біологічне) мають бути представлені у суворо пропорціональному, часовому

відношенні. Для повного і правильного уявлення про особистість не тільки, як про учасника суспільних відносин, але й як про об'єкт та суб'єкт історичного процесу, необхідно мати часовий опис особистості воіна. У структурі особи головне - її ядро. Ним, як обгрунтовано показує Б.М.Ломов, слід вважати спрямованість особистості.

Використання багатьох різноманітних визначень розширює та поглиблює розуміння особистості. Сума індивідуальних властивостей осіб, що складають малу групу, призводить до виникнення цілісних групових явищ. Ситуація безпосереднього контакту людей істотно впливає на течію їх психічних процесів і супроводжується виникненням «надіндивідуальних» явищ, властивих деякій сукупності як цілому.

Однією з суттєвих характеристик можна вважати взаємозалежність членів групи, яка виявляється, насамперед, у формі взаємодії в процесі реалізації групової мети (Р.Бейлз, К.Левін, Д.Хоманс, М.Дойч). Група існує в тій мірі, в якій індивіди, що складають її, сприймають себе кооперативно взаємозв'язаними. Ідея про те, що належність людини до групи орієнтована насамперед на отримання суб'єктивної «користі» надзвичайно характерна для західної психології. Загальна кількість «індивідуальної енергії», привнесеної кожною людиною до групи, витрачається на два типи неспівпадаючої діяльності, одна з яких спрямована на досягнення зовнішньої мети, інша - на згуртованість індивідів, що реалізують її (Кеттел).

Одним з найбільш суттєвих до аспекту групового розвитку є підхід А.В.Петровського, який запропонував стратометричну концепцію колективу. Розвиток групи зображається як рух у своєрідному континуумі, позитивним та негативним полюсами якого є відповідно колектив та корпорация.

Нами проводилось багаторазове комплексне обстеження

армійських малих груп за допомогою одного й того ж підбору психодіагностичних засобів через певні часові інтервали (через 0,5 р., 1 р., 2 р.), що дало змогу простежити індивідуальні властивості військовослужбовців строкової служби, динаміку груп в залежності від службових ситуацій. Шляхом об'єднання лонгітюдного та комплексного методів процедура була ускладнена.

Був визначений підбір конкретних методик та процедур для отримання даних про індивідуальні властивості особистості військовослужбовця та міжособистісних відносинах в групі.

За допомогою кореляційного та факторного аналізу і інших засобів математико-статистичної обробки визначався зв'язок провідних компонентів психологічної структури та індивідуальних властивостей, які визначають їх взаємозв'язок та взаємообумовленість.

Частота взаємодій пов'язується з такою характеристикою групи як згуртованість. Існує декілька методик для отримання індексів, які називають коефіцієнтами згуртованості (Фестінгера Л., Креча Д. та Крачфілда Р.; Белчі Е., Морено Дж).

Для оцінки згуртованості малої армійської групи визначалась ціннісно-орієнтаційна єдність. Спостереженням встановлювався характер поведінки та особливості взаємовідносин між членами малих груп в ході їх спілкування.

Спрямованість як система відношення особи до дійсності являє собою тріаду: ставлення до інших військовослужбовців, ставлення до служби, ставлення до самого себе. Для визначення особистісної спрямованості військовослужбовців у нинішній час використовувалась анкета Б.Басса.

Для опису типів поведінки людей в конфліктних ситуаціях К.Томас використовує 2-х мірну модель регулювання конфліктів, основоположними вимірюваннями в якій є кооперація та наполегливість.

Наголос переноситься з елімінування конфліктів на керування ними.

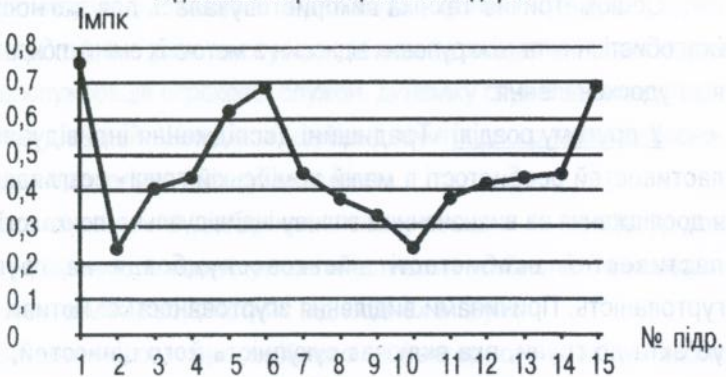
Соціометрична техніка використовувалась для діагностики міжособистісних та міжгрупових відносин з метою їх зміни, покращення та удосконалення.

У другому розділі «Традиційні дослідження індивідуальних властивостей особистості в малій армійській групі» розглядаються дослідження за визначенням впливу індивідуально-психологічних властивостей особистості військовослужбовця на групову згуртованість. Причинами виділення згуртованості є: мотиви тяги суб'єкта до групи, яка включає сукупність його цінностей, спонукання, що властиві групі, відображені в її цілях, програмах, характеристиках її членів, способах дій, престижі та інших якостях, важливих для мотиваційної основи суб'єкта; чекання людини, або суб'єктивна вірогідність того, що членство буде мати для нього прийнятні або неприйнятні наслідки; рівень порівняння індивіда.

Згідно «теорії процесів соціального порівняння» Л.Фестінгера потреба самооцінки є однією з причин утворення неформальних груп. Аналіз отриманих результатів показує, що у групах, які вивчались, переважає низький рівень самооцінки професійної підготовки військовослужбовців, що означає занижену думку про свої здібності.

Н. Кацем та Р. Каном підкреслювався вирішальний вплив стилю керівництва командного складу на згуртованість підрозділів. Нами встановлено, що жоден з стилів керівництва не виступає в чистому вигляді. Переважає одноособово-демократичний у сполученні з авторитарно-одноособовим. Співставлення діяльності командирів та рівня морально-психологічного клімату дозволяє встановити залежність (Мал. 1).

Малюнок 1. Залежність морально-психологічного клімату підрозділу від стилю керівництва командирів

Примітки: - Імпк - індекс морально-психологічного клімату;
 - 1,6,15 - підрозділи, де найбільш сприятливе сполучення ОД з АО.

У малих армійських групах від 52 до 60% військовослужбовців мають середній рівень суб'єктивного контролю. Виявлено різницю спрямованості військовослужбовців в залежності від строків призову та умов формування мікрогрупи (Табл. 1).

Таблиця № 1. Залежність спрямованості військовослужбовців від умов формування мікрогруп.

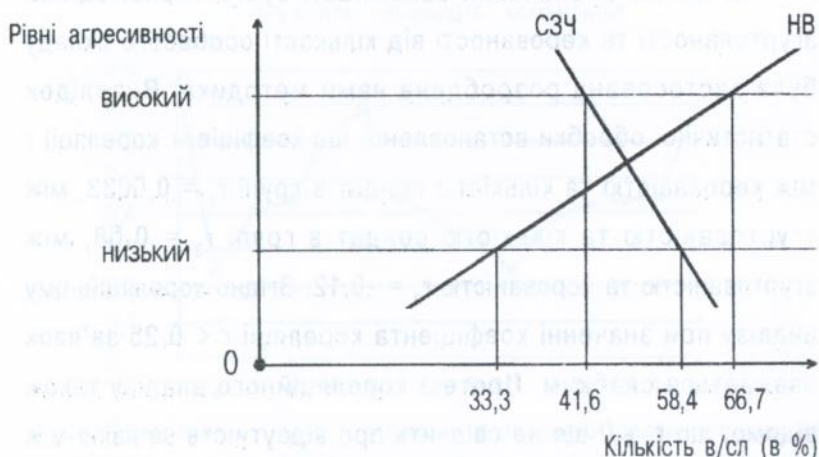
№ гр.	На завдання (%)	На взаємодію (%)	На себе (%)
1	6	60	34
2	56	22	22

Примітка: № 1 - група сформована з солдатів старшого призову;
 № 2 - молоді солдати.

З метою визначення залежності суб'єктивної оцінки згуртованості та керованості від кількості особового складу була застосована розроблена нами методика. Внаслідок статистичної обробки встановлено, що коефіцієнт кореляції r між керованістю та кількістю солдат в групі $r_1 = 0,0033$, між згуртованістю та кількістю солдат в групі $r_2 = 0,08$, між згуртованістю та керованістю $r_3 = -0,12$. Згідно кореляційному аналізу при значенні коефіцієнта кореляції $r < 0,25$ зв'язок вважається слабким. Проте з кореляційного аналізу також відомо, що $r \rightarrow 0$ ще не свідчить про відсутність зв'язків між означеними критеріями. Скоріше всього при $r < 0,25$ між обраними критеріями згуртованості, керованості та кількістю військовослужбовців в групі існують складні багатоступінчаті зв'язки нелінійного порядку.

Проблематика міжособистісного конфлікту піддавалась у військовій психології значній розробці на підставі різноманітних теоретичних підходів (Кричевський Р.Л., Дубовська Е.І.). Ми визначали рівні агресивності у військовослужбовців, схильних до самовільного залишення частини (СЗЧ) та до нестатутних взаємовідносин (НВ). Серед військовослужбовців, схильних до залишення військової частини, превалює низький рівень агресивності. Рівні агресивності ініціаторів міжособових конфліктів демонструють перевагу високого рівня агресивності в групах, які досліджуємо (Мал. 2).

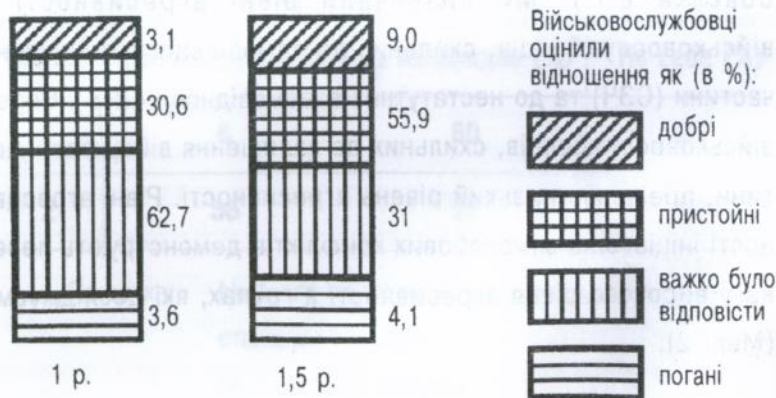
Малюнок 2. Порівняльний аналіз стану агресивності у групах

У малих групах, в яких переважають воїни з низькою самосвідомістю, схильні до неадекватних вчинків, співвідношення низького та високого рівнів агресивності найбільш контрастне. Динаміка конфліктів залежить від особистісних якостей воїнів.

Приводимо характеристику взаємовідносин воїнів молодшого та старшого призовів, як двох мікрогруп (Мал. 3).

Малюнок 3. Діаграма взаємовідносин воїнів різних призовів

Виходячи з отриманих даних про агресивність в малих групах та взаємовідносини воїнів різних призовів, нами був проведений формуючий експеримент. В експерименті бойові розрахунки були укомплектовані таким чином:

- 1 - одним призовом військовослужбовців;
- 2 - різними призовами з високим рівнем військової дисципліни;
- 3 - різними призовами з низьким рівнем військової дисципліни. В цих розрахунках була виміряна суб'єктивна оцінка згуртованості (Табл. № 2.).

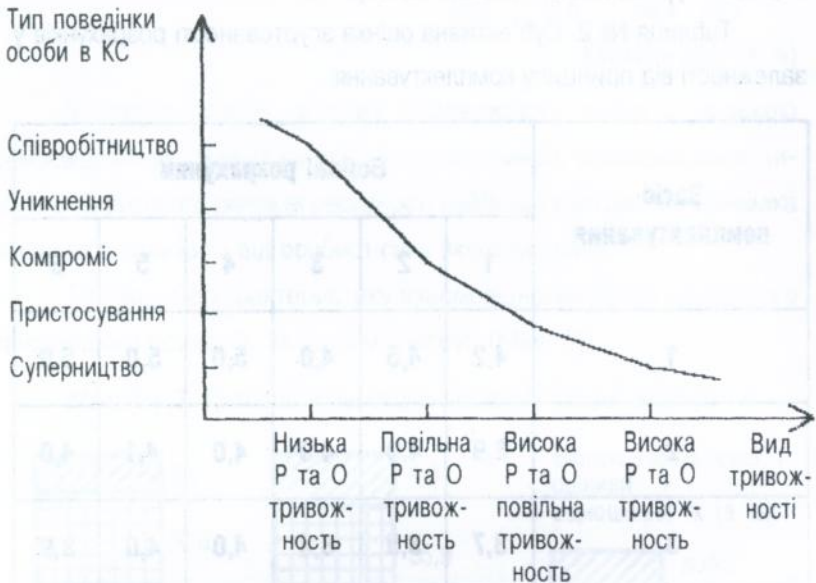
Таблиця № 2. Суб'єктивна оцінка згуртованості розрахунків у залежності від принципу комплектування.

Засіб комплектування	Бойові розрахунки					
	1	2	3	4	5	6
1	4,2	4,5	4,0	5,0	5,0	5,0
2	3,9	4,0	4,0	4,0	4,1	4,0
3	3,7	3,5	3,4	4,0	4,0	3,9
Сержанти	4,0	4,0	4,0	4,0	4,1	4,2

Кращі показники досягнення згуртованості під впливом формуючого експерименту були отримані в однорідних малих групах, де військова дисципліна на належному рівні.

Оцінка реактивної та особистісної тривожності за методикою Ч.Д.Спілбергера, застосована в цих групах, свідчить про взаємозв'язок цих критеріїв з типом поведінки особистості військовослужбовця у конфлікті. Визначення типу поведінки особистості у конфліктній ситуації за методикою К.Томас показало перевагу якогось одного типу поведінки в усіх малих групах підрозділу (Мал. 4).

Малюнок 4. Залежність типу поведінки військовослужбовця в конфліктній ситуації (КС) від стану реактивної та особистісної тривожності

Передумови конфліктної ситуації з'являються на стадії призову до Збройних Сил. За матеріалами опитування лише 10% призовників переживає емоційний підйом, 15% - приниження, інші не відчують сильних емоцій, прибуваючи на збірний пункт. Біля 61% молодих солдатів беруть участь у конфліктних ситуаціях. Це пов'язано зі стійким існуванням негативних традицій

у армійських малих групах. Необхідно відзначити, що обтяжливим є розпорядок дня для 35% молодих солдатів, фізичні навантаження для 21%, армійські ритуали для 5 %, нестатутні стосунки для 2 %.

До 30% військовослужбовців відзначають негативний вплив на повсякденне життя бруталності. Факти, викладені вище, сприяють частій появі конфліктних ситуацій.

Переважне виникнення та розвиток конфліктів в малих армійських групах визначається індивідуально-психологічними властивостями особистості військовослужбовця. Прояв індивідуальних якостей воїна, які обумовлюють переносимість військової служби, пов'язаний із ступенем конфліктності солдатів, їхнім найближчим оточенням, принципами комплектування МАГ та її згуртованістю.

Третій розділ «Поведінка індивідів малої армійської групи з урахуванням фактора часу» присвячена відображенню в психіці військовослужбовця системи часових відносин між різноманітними подіями його життєвого шляху. Психологічний час є відбитком у психіці військовослужбовця системи часових відносин між різними подіями його життєвого шляху. Якщо врахувати, що ще І.П.Павлов в умовному рефлексі на час бачив динаміку збудження і гальмування нервових процесів, то можна передбачити, що в акті сприйняття часу воїном приховані динамічні якості його психіки, що називаються темпераментом. Своєрідним «кроком вимірювання» точності оцінки інтервалу прожитого військовослужбовцем часу є «дійсне теперішнє». На підставі «кроку» у кожного типу темпераменту існує індивідуальне відношення до реального часу (Б.Й.Цуканов). Нами були вивчені психологічні типи військовослужбовців, які скоїли грубі порушення військової

дисципліни. Для визначення індивідуальних особливостей цих військовослужбовців був використаний опитник «Прогноз», прийнятий у ЗС України. Серед військовослужбовців, схильних до самовільного залишення частини переважають інтраверти частіше меланхолідного або флегматоїдного типу темпераменту з погано збалансованими властивостями нервової системи, які визначають низьку психічну стійкість особи воїна. Ініціаторами міжособистісних конфліктів є військовослужбовці-екстраверти холероїдного або сангвіноїдного темпераменту з незбалансованою психікою та низькою психічною стійкістю.

Встановлено, що час виконання нормативів збільшується у залежності від зниження рівня суб'єктивних оцінок згуртованості та керованості. Як було відмічено раніше (розділ II) оцінки згуртованості перебувають у прямій залежності від оцінок керованості. Прямо пропорційно оцінкам згуртованості та керованості знижується коефіцієнт ціннісно-орієнтаційної єдності.

Часовий фактор є дуже інформативним показником згуртованості малої армійської групи та складається з часових факторів індивідуально-психологічних властивостей військовослужбовців, які входять у склад мікрогрупи. Нами визначений час групового суб'єкта, де

$$T_{гр.с.} = \frac{\sum T_i}{n};$$

T_i - час окремого солдата по виконанню одного з нормативів бойової підготовки;

n - кількість солдат, які входять в малу армійську групу.

У 5 найбільш типових армійських малих групах з визначеним кількісним складом та відомими індивідуально-психологічними

властивостями їх членів, розглядалась залежність виконання часових нормативів від суб'єктивних оцінок згуртованості та керованості і показника ЦОЄ. В цих групах визначались також суб'єктивні групові оцінки згуртованості - Оз та керованості - Ок (Табл. № 3).

Таблиця № 3. Взаємозалежність часу групового суб'єкту від згуртованості, керованості та ЦОЄ.

Показ.\Групи	1	2	3	4	5
Тгр.с	14,8	16,3	17,7	17,8	18,1
Оз	3,9	3,8	4,3	3,7	3,5
Ок	4,1	3,6	4,3	3,5	3,3
ЦОЄ	42	41	42	38	37

Необхідно визначити, що найбільший рівень згуртованості та керованості мають групи з середніми показниками виконання бойових нормативів. Це обумовлено індивідуально - типологічним складом малих армійських груп, який визначає якісні особливості бойових розрахунків. Такий результат підтверджує можливість комплектування малих армійських груп у відповідності з виконанням бойових та інших специфічних завдань, що є особливо необхідним для ЗРВ. З урахуванням індивідуально-типологічних якостей можна добирати групи з високою ефективністю виконання бойових нормативів або високим рівнем згуртованості та керованості, з однозначними цінностями морального плану.

У підрозділах ЗРВ можливі появи груп, мета яких не

відповідає статутним вимогам. Однаково помилковою є як переоцінка, так і недооцінювання їхнього впливу на військову дисципліну. Більше 60% порушень військової дисципліни, з них майже всі випадки нестатутних відносин, безпосередньо пов'язані з діяльністю негативно спрямованих мікрогруп.

Облік впливу таких груп на морально-психологічний клімат підрозділу є важливою умовою його згуртування. Намагаючись попередити негативні стосунки, не слід забувати про позицію особистості військовослужбовця.

Спираючись на одержану розрахунковим шляхом Цукановим Б.Й. (1992р.) циклічність багаторічних періодів життя індивідів, добре узгоджених з періодизацією Дж. Бірена, нами була розглянута фаза ранньої зрілості солдат, які входять до МАГ. На цей період припадає термін служби молодих людей у Збройних Силах України. Саме тут спостерігається, згідно Д.Бромлей, нестійкий перехід особистості із фази пізньої юності до фази ранньої зрілості. Згідно Б.Й. Цуканову, цей період співпадає з кінцем першої чверті третього великого циклу життя ($2\frac{1}{4}C$). Великий біологічний цикл життя (C) для середньостатистичної особи дорівнює 7,7 року. Проблема граничного віку військовослужбовців цікавить нас з точки зору попередження грубих порушень військової дисципліни та злочинів. Вікова статистика нестатутних відносин, самовільного залишення військових частин, самогубств або групи найбільш тяжких порушень дає можливість вважати, що ці психологічні зсуви пов'язані з критичними віковими точками військовослужбовців, на яких активно впливає соціальне оточення малої армійської групи.

Статистика самовільного залишення військової частини солдатами показує середній вік аутсайдерів малих армійських груп.Ці

військовослужбовці мають чітко визначені ознаки кінця фази ранньої юності та переходу до слідуючої фази. Середньостатистичний солдат залишає частину у 18,9 років, що відповідає наближенню до кінця фази 2 1/2 С. Доповнимо, що середньостатистична спроба суїциду 19,3 років, що теж наближається до кінця фази 2 1/2 С. Статистика конфліктів на ґрунті нестатутних взаємовідносин між воїнами різних строків служби свідчить, що середній вік їх найбільш агресивної поведінки відповідає 19,5 рокам. Це говорить про наближення до кінця фази 2 1/2 С. Враховуючи індивідуальний розкид фази 2 1/2 С, легко прорахувати діапазон віку:

18,5 років < 2 1/2 С < 19,5 років.

Набуті дані показують, що індивіди з визначеним типом нервово-психічної діяльності за методикою «Прогноз» виявляються схильними до втеч, суїциду та нестатутних взаємовідносин у кінці фази нестійкого переходу з однієї вікової групи до наступної. Це дає підставу для перегляду вікових строків призову до Збройних Сил України.

В заключній частині підводяться підсумки дослідження, які підтверджують гіпотези та положення, висунуті на захист, формулюються основні висновки, подається перспектива подальшого вивчення проблеми. Узагальнення результатів дослідження дало змогу зробити такі основні висновки:

1. Специфічні особливості малої військової групи здебільшого залежать від індивідуальних особливостей військовослужбовців, які входять до її складу, оскільки вони визначають специфіку згуртованості, керованості, боєздатності та ефективності групи.
2. Причини виникнення та способи розв'язання конфліктів в малій армійській групі визначаються індивідуальними власти-

востями особистості. Індивідуальні властивості, які проявляються під час перенесення військової служби, впливають на ступінь конфліктогенності солдат, їх близького оточення, на особливості комплектування малої армійської групи та її згуртованість. В малій армійській групі домінує компромісний тип взаємодії у конфліктній ситуації, який визначається індивідуально-психологічними властивостями особистості.

3. В процесі служби необхідно враховувати такі критерії як спрямованість особистості воїна, комунікативний контроль, стиль керівництва групою безпосереднім командиром. Успішність взаємодії в малій армійській групі залежить від підбору особового складу згідно з індивідуальними властивостями військовослужбовців.

4. Схильність військовослужбовців до конфліктних ситуацій та самовільного залишення підрозділів визначається не тільки їх індивідуальними властивостями, але й суб'єктивною оцінкою пережитого часу. Мала армійська група посилює або послаблює коливання емоційного стану військовослужбовця під час зміни однієї життєвої фази іншою.

5. Весь комплекс неадекватної поведінки військовослужбовців малої армійської групи чітко локалізується в кінці вікової фази життя, яка відповідає $2 \frac{1}{2} C$, тобто зміни фази пізньої юності фазою прихованої зрілості. Зміна фаз часового циклу життя підтверджується цілком чіткими зовнішніми ознаками поведінки військовослужбовця в малій армійській групі, які проявляються в залежності від індивідуальних властивостей воїнів. Відсутність обліку фазового вікового фактору поведінки воїнів в практиці управління малою армійською групою сприяє зростанню грубих порушень військової дисципліни.

Основний зміст дисертаційної роботи відображено в наступних публікаціях:

1. Оцінка керованості та згуртованості малої армійської групи командиром //Тези міжнародної науково-практичної конференції. 18-23 червня 1994 р., - м. Луцьк, - с. 55-56 /у співавторстві з Цукановим Б.Й./.

2. Соціально-психологічна практика в процесі вирішування учбово-бойових завдань //Тези I Всеукраїнського конгресу практичних психологів. 27-30 серпня 1994 р., - м. Херсон, - с. 110-112.

3. Конфліктогенні типи в малих армійських групах //Тези III Міжнародної науково-практичної конференції. 17-20 травня 1995 р., - м. Київ, - с. 192-194.

4. Часовий фактор та згуртованість малої групи //Тези Міжнародної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Д.Г.Елькіна. 30 жовтня-1 листопада 1995 р., - м. Одеса, - с. 46-48.

5. Психологія управління малою групою //Тези II з'їзду психологів України. 23-27 жовтня 1996 р., - м. Київ, - с. 211-213 /в друці/.

6. Актуальні проблеми вивчення та формування згуртованості армійських малих груп //Методичний посібник. СП «Петрекс», - м. Одеса, 1996р., - 24 с.

Voronov A.I. Manifestation of Individual Properties of Person in a Small Army Group. Manuscript. The Candidate of Psychological Sciences (Ph.D.) thesis in speciality 19.00.01 - General psychology, history of psychology. Odessa, I.I. Mechnikov State University. 1997. The subject of investigation was specific character of controlling combat teams of air defence EAM troops - a small army group. A relation was established between controllability and cohesion of the group and the number of servicemen. Analysed was the dominating influence upon the cohesion of interpersonal conflicts. The disposition of the servicemen to conflict situations and unauthorized leaving of the quarters is determined by their individual-typological traits of character. It was established that the whole complex of inadequate conduct of the servicemen is localized within the periods of life temporal changes. Disregarding the temporal phase factor reduces the efficiency of controlling a small army group.

Воронов А.И. Проявление индивидуальных свойств личности в малой армейской группе. Рукопись. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 - общая психология, история психологии, Одесский государственный университет им. И.И. Мечникова, 1997 г. Исследовалась специфика управления боевым расчетом зенитно-ракетных войск ПВО - армейской малой группой. Выявлена зависимость управляемости от сплоченности группы и количества военнослужащих в ней. Проанализировано доминирующее влияние на сплоченность межличностных конфликтов. Склонность военнослужащих к конфликтным ситуациям и самовольному оставлению подразделений определяется их индивидуально-типологическими свойствами. Установлено, что весь комплекс неадекватного поведения воинов локализуется в период смены временных фаз жизни. Отсутствие учета временного фактора снижает эффективность управления МАГ.

Ключові слова:

індивідуальні властивості особистості, самооцінка, рівень суб'єктивного контролю, згуртованість, керованість, агресивність, конфліктогенний тип.

№ 221 82 А

Підп. до друку 9.04.97 р., формат 60 x 84 1/16
Друк.арк. - 1,0. Замовлення N 199, тираж 100 пр.
Комп'ютерна верстка здійснена у комп'юторному центрі
СП «Радуга». Надруковано з оригінал-макету СП «Петрекс».

00078

AB 38.155